

munkája, mely minden ízében, még apró gyengéiben is tiszteletet érdemel, azt mondanom is alig kell. Vannak a könyvnek egyes részei, különösen a nyelvtanításra vonatkozók, melyek, ha meggondoljuk, hogy jóval a Bartal-Malmosi és Szilasi-féle latin alaktanok megjelenése előtt irattak, igazán ránk nézve úttörőknek mondhatók. Itt-ott pedig egy-egy adoma pointeja gyanánt vagy különben is elmés aphorismául igen talpraesett megjegyzéseket találunk, melyek eléggé élesen vésődnek emlékezetünkbe.

Csak az algebrai tanításra vonatkozó fejezetet találom kevésbbé érdekesnek és eredetinek, mint azt szerzője hinni látszik, és igazán nem tudom, hogy melyik tisztán formalis menetet követő algebra-tanárnak juthatna eszébe másképp haladni, mint azt Brassai úr kívánja. t. i. az összeadástól a szorzásig, innét a hatványozásig, mindenütt tárgyalva a megfelelő invers műveleteket is? A Mocnik geometriája ellen intézett támadást sem tartom egészen jogosultnak, jóllehet elismerem, hogy tankönyveinknek folytonos távolodása Euclides classicus formájától, melyet más methodikus menettel kellően pótolni nem tudnak, nem épen örvendetes jelenség.

A könyvnek kissé feltűnő modoráról is szólhatnánk. De minek? Hozzászoktatta már Brassai az ő olvasóit bizonyos bizarreriehez, mely nemcsak a stilusban, hanem még magában a nyelvben, vagy mint ő mondja, «nyelű»-ben is nyilatkozik — de még e különösség is gyarapítja az agg író fiatalos szeretetreméltóságát.

Végül ki kell jelentenünk, hogy e könyv nemcsak megérdemli, hogy magyar tanítók könyvtárában álljon, hanem bátran mondhatjuk, hogy magyar pädagogus könyvtárából Brassai könyvének hiányoznia nem szabad. Pädagogiai irodalmunk történetében mindig előkelő helyet fog elfoglalni a sokoldalú tudós munkásságának e terméke is.

WALDAPFEL JÁNOS.

Toldi. Költői elbeszélés. Irta *Arany János*. Magyarázta *Lehr Albert*. Nyolczadik bővített kiadás. Budapest, 1893. (Jeles írók iskolai tára. XI.)

Szép műveket magyarázni többféleképen szokás. Sajnos, a mi irodalmunkban régebben főleg az idegen műveknek jobbadán csak a nyelvet magyarázgatták s azt is kizárólag grammatikai szempontból. Újabb időben azonban e téren is sok fejlődés, javulás tapasztalható tanügyi irodalmunkban. Nemcsak a magyar nyelvű költői műveknek, hanem az idegen szellem termékeinek művészetébe is iparkodnak bevezetni az ifjúságot s nem elégszenek meg többé külsőleges, nyelvi, grammatikai fejtegetéssel, a melynek a remek művek értékéhez s élvezetéhez mennél

kevesebb közük van. Igyekeznek oly utakat kijelölni, melyeken a költői művészetben járatlan ifjú elmék megindulhassanak a kijelölt remek mű költői értékének felfogásához, a fogékony lélekre tett hatásának áttértéséhez. Ez az ügykezet annál dicséretesebb, minél jobban érezzük napról-napra, mily fontos szerepe van az oktatásban a helyes pädagogiai érzékkel adott magyarázatoknak, a melyeknek legfőbb céljuk kedvet önteni az ifjuságba a remek művekkel való bensőbb foglalkozásra.

Világos, hogy az efféle magyarázathoz nem elég a költészet megállapodott formáinak, a művészet törvényeinek tudása; ez a kevésbbé lényeges. Fontosabb az, hogy a magyarázó el tudja találni azt az alapot, a mely a gyermekek ismeretkörének színvonalával egyenlő, azt a mértéket, mely a még é részben képzetlen elme felfogó tehetségéhez talál, hogy helyes egymásutánban ismertesse meg a költészet általános és különös törvényeivel, a melyek az illető remek műben érvényesültek, kifejezésre jutottak. Itt nyílik alkalmá a magyarázónak pädagogiai finom érzékéről s tapintatáról tanúságot tenni; itt nyílik alkalmá pszichológiai ismereteit mintegy a gyakorlatban bemutatni. Mert a remek művek magyarázatának nem kevés csalogató örvénye van, a melyek igen könnyen elragadják az olyan commentatort, a ki a kellő mértéknek s a szilárd alapnak eltalálása módját nem érti. Vagy csak képzetebb elméktől felfogható magyarázatokat nyújt, ha apróra szedi a tárgyalás alatti mű szépségeit s esetleg hibáit, vagy csak a fôlszínen lebeg, ha nem ismeri az ifjú ész képzettségének színvonalát s henye magyarázattal tölti be a lapokat, a mely magyarázatok semmivel sem bővítik a gyermek elméjének ismeretkörét. Mind két esetben kárba vész az idő és fáradság.

Ha azonban a magyarázó mindkét véglettől szabadulni tud s oly fejtegetésekkel előzi meg s kíséri a költői remek olvasását, a melyek egyfelől az e téren járatlan elméknek elég alapot nyújtanak az illető mű költői becisének felfogására s másfelől a már többé-kevésbbé tanultabbak is haszonnal olvashatják: célját annál biztosabban eléri, mennél finomabb érzékkel tudja az ismeretes fogalmakhoz társítani az ismeretlen, s mennél jobban tudja általánosítani a fejtegetett mű különös szépségeit vagy netaláni fogyatkozásait. Ha van művészet a pädagogiában: az ilyen magyarázó kétségtelenül művészi ösztönnel bír s hatását nemcsak az iskola, de a fogékony elmék nagyobb serege is jótékonyan érezheti.

Ilyen szempontból véve vizsgálat alá Lehr Albertnek a *Toldi*hoz fűzött magyarázatait: azokról a legnagyobb dicsérettel nyilatkozhatunk s örvendünk, hogy a mű utolsó kiadásában oly térre lépett az író, a mely véleményünk szerint, egyedül biztosíthatja a *Toldival* való behatóbb foglalkozás sikerét. Bármily becisések is nyelvi magyarázatai, összevetéséi, Arany János és más kiválóbb költők hasonló szólamáinak egybe-

állításai: e fejtegetés sikere csak félig biztos és tagadhatatlanul egyoldalú. Bármily nagy művészetet fejt is ki Arany János a magyar költői nyelv megalkotásában: nem kisebb Arany a költői alkotásban, a conceptióban, az előadásban, az illusio megteremtésében, szóval mindabban, a mik valamely költői művet a remekművek sorába emelnek. Természetes, hogy csupán a nyelv szépségeinek földerítésével a *Toldi* költői értékének felfogása, művészeti becsének átértése korán sem teljes. Arany költői nyelvének grammatikai magyarázata kétségkívül nagy haszonnal jár az ifjú elmékre; de nagyon kételkedünk, hogy e magyarázat haszna fölér-e azzal az élvezettel, a mely a *Toldi*-ból a fogékony elmére és szívre háramlík, ha bepillantást engedünk neki a költői alkotás törvényeinek elemeibe, a melyek épen a *Toldi* olvasása közben oly természetesen és mintegy önkénytelenül kínálkoznak a bővebb fejtegetésre, a különösnek általánosítására.

Lehr Albert bevezetése, a melyet képzetlebb olvasó is élvezettel forgathat, felöleli kicsiben a *Toldi* költői s aesthetikai szépségeinek, hatásának és sikerének teljes magyarázatát s mégis úgy, hogy az ifjú, a ki először magát a művet végig olvasta, a költemény meséjét megértette, az egyes szereplők jellemét felfogta, a részek összefüggését, egymásból való következését átgondolta, nyugodtan bízhatja magát erre a kalauzra, mely egy epikai elbeszélés műfajával, szerkezetével, jellemzésével, költői előadásának formáival és sajátágaival, nyelvvel és verselésével minden nehézség nélkül meg fogja ismertetni. A tárgyalás sorrendje logikai, egymásból következő. Lehr Albert nagyon érti a módot, mit kell előbb elmondani s mit kell későbbre hagyni, hogy semmi olyan ismeretlen fogalmat ne vigyen be a tárgyalásba, melynek alapja az előbbieken föl nem található. Ez ellen csak a VI. fejezetben követ el némi hibát: t. i. előbb beszél a jellemzésről, ennek különféle módjairól s a *jellem* fogalmának definitióját csak később adja, midőn már avval tisztában kell lennie a tanulónak. De itt is elő van készítve az alap, a melyre biztosan építhet.

A verselésről szóló fejezet e tekintetben kivételt képez. Másból mindenütt ismeretes vagy könnyen megismerhető fogalmakra helyezkedik a magyarázó s még a képzetlenebb ifjú elme is alig szorul más vezetőre az itteni fejtegetésen kívül: ellenben a verselésről szóló fejezet már föltételezi a verselés elméletében való jártasságot. A *Toldi* külalakjának megértésére inkább irodalomtörténeti útmutatást nyújt, mint verstanit; pedig evvel a módszerrel nem lett volna nehéz egy pár lapot a magyar verselés elméletével s megszokottabb formáival megismertetni a tanulót. Ezt annál inkább meg kellett volna tennie az írónak, mivel a *Toldi* verselésére nézve más véleményt hozott forgalomba, mint a mely eddig divatos volt. Azt állítja ugyanis, hogy a «sörök rhythmusának

alapja nem annyira a hangsúly, mint az időmérték, úgy, hogy azok többnyire nem hangsúlyos alexandrinek, melyek ütemekre tagolódnak, hanem szabályszerű nyolczas trochæusok, középen sormetszettel». Ezt abból következteti, hogy az I. énekben a sorok végén többnyire trochæusokat találunk. Azt hiszszük azonban, hogy a felhozott példák épen nem elégségesek e vélemény helyességének megbizonyítására. Különbön is, hogy néhol trochæus lábakra is tagolhatjuk az alexandrint: ez még nem ellenkezik a hangsúlylyal. Például a Csaba trilogiának egyik töredékében a jambusi lejtésű sorok párosulnak a hangsúlylyal, úgy, hogy a nibelungeni sor egészen szabályosan tagozódik 4, 3 + 4, 2-re:

$\overset{\cup}{\text{A}} \text{ } \overset{\cup}{\text{r}}\overset{\cup}{\text{é}}\overset{\cup}{\text{g}} \mid \overset{\cup}{\text{i}}\overset{\cup}{\text{d}}\overset{\cup}{\text{o}}\overset{\cup}{\text{k}} \mid \overset{\cup}{\text{h}}\overset{\cup}{\text{o}}\overset{\cup}{\text{m}}\overset{\cup}{\text{á}}\overset{\cup}{\text{l}}\overset{\cup}{\text{y}} \mid \overset{\cup}{\text{á}}\overset{\cup}{\text{n}} \parallel \overset{\cup}{\text{m}}\overset{\cup}{\text{e}}\overset{\cup}{\text{g}}\overset{\cup}{\text{s}}\overset{\cup}{\text{z}}\overset{\cup}{\text{o}} \mid \overset{\cup}{\text{l}}\overset{\cup}{\text{a}}\overset{\cup}{\text{l}} \text{ } \overset{\cup}{\text{e}}\overset{\cup}{\text{g}} \mid \overset{\cup}{\text{r}}\overset{\cup}{\text{e}}\overset{\cup}{\text{g}}\overset{\cup}{\text{e}}.$

Lehr véleményéből csak annyi a helyes, véleményünk szerint, hogy Arany későbbi éveiben művészbbe, könnyedebbé, játszibb szökelésűvé tette az alexandrint, sűrűbben és tudatosabban alkalmazta a choriambust, mint a *Toldiban*. Arany fejlődési fokozatát az alexandrin művelésében és alkalmazásában helyesen állapítja meg Lehr, csak abban téved, midőn azt állítja, hogy a *Toldi estéjében* művészb alaxandrinoakat használ Arany, mint *Toldi szerelmében*. Szerintünk Arany verselésében szintén megkülönböztethető a Lehrtől említett három fokozat, de az folytonos emelkedést mutat, nem visszaesést, sem más terere való lépést. E tekintetben méltó, hogy mások is hozzászóljanak Lehr véleményéhez.

Visszatérve a fejtegetés pädagogiai értékéhez: a szerkezet magyarázatában az expositio, bonyodalom és kifejlet helyes arányának bővebb magyarázata (31. l.) mintha fölösleges volna s az ifjú elmének nagyon is elvont, fárasztó, a képzetebb elmének pedig kissé színtelen. Ilyen fölösleges magyarázat a szerkezet teljességének negativ bizonyítása is (35. l.), midőn a fejtegető azt bizonyítgatja, hogy miért nem akad fenn az olvasó azon, hogy merre menekül Miklós a gyilkosság után, miért nem tartóztatja Toldiné fiát a bucsú alkalmával, stb. A rendezettségnek a magyarázata helyes ugyan, de a gyermeki elméhez egy kissé nehézkes, midőn a fejtegető a *magasabb művészi szempont, a költői hatás célja*, majd alább a *felsőbb költői cél tekintete* kívánalmait hozza elő. Ezeket a költészetben járatlan elme nem értheti meg s csak üres szót tanul tartalom nélkül. Ilyenek azonban csak elvéve fordulnak elő, s az egyes ének után következő magyarázatok, kérdések és feleletek bőven kárpótolnak a bevezetés egy-két hibájáért tisztán pädagogiai tekintetben. A kérdések és feleletek összeállításában az öntevékenységre serkentett elmének valódi tápláléka van lerakva annyi finom tapintattal, reális részletességgel, a melyek a költemény megértésének s művészi becse felfogásának

legbiztosabb tényezői az ifjúságnál. E kérdésekben s feleletekben inkább a roppant aprólékosságon, széttagoltságon akadhatnánk föl, mintha attól félnénk, hogy a mű olvasásából származott illúsióknak ezek nem válnak előnyére; másfelől azonban bizonyos, hogy a minden ízében való átértést s öngondolkozást nagyban elősegítik.

Aesthetikai tekintetből, ha nem is épen ilyen dicséretes a magyarázatról alkotott felfogásunk, mindenesetre elég kedvező. A mű kezésének és sikerének, forrásának és műfajának irodalomtörténeti és költészeti rövid ismertetése épen elég, hogy a *Toldinak* a magyar költészetben elfoglalt helyéről tájékozva legyen a képzetlenebb ifjú elme. Itt csak egy rövid megjegyzésre szorítokozom. Lehr a *csodálatosnak* alkalmazását az úgy nevezett műeposzokban találja meg; de azt feledi megjegyezni, hogy a naiv eposzokban is megvan a csodálatos eleme, habár másképp nyilatkozik is. Így a *Toldit* üldöző szolganépre rájlesztő égi háború, mely a főhóst mintegy elfödi az üldözők elől, szintén csodálatos; ellenben a farkasok megölése, a vad bika megfékezése, — jól mondja Lehr — magyarázatát találja a *Toldi* csodálatra méltó nagy erejében. Aztán a végkifejlésnek természetesnek kell ugyan lennie s a bonyodalomból következnie, de azért mégis váratlan s meglepő a fordulat. A váratlanságot és meglepetést csak a kritikailag művelt olvasó nem veszi észre egész mértékben. Azt hisszük, itt Lehr vagy nagyon szűk szavú a fejtegetésben, vagy tévesen fogja fel a dolgot. Az illúsióknak épen nem árt a meglepetés, a váratlanság, sőt akkor bosszankodnék az olvasó, ha a költői képzelem alkotásának útjait előre látná. Az olvasó illúsiója teljes maradhat, sőt fokozódhatik a váratlan, meglepő kifejletnél, csak a kifejlet olyan ne legyen, hogy a mélyebben gondolkodó értelmi világánál, az utólagos elmélkedés ítélő széke előtt ne tűnjék föl erőszakoltnak, természetietlennek. Az olvasó feltüzesült képzeletét magával ragadja a költő és sokszor épen az előre sejtett kifejlet természetességében látja az olvasó a meglepetést. A *Toldi* részeinek, expositió és bonyodalom, megjelölése helyes: csak a kifejleté kevésbé az. A kifejlet, véleményünk szerint, nem ott kezdődik, mikor már a bonyodalom teljesen véget ér s a hősnek jutalmazása vagy végbukása van csak hátra; hanem ott, a hol az akadályok legyőzésében a hősre nézve *határozottan kedvező fordulat* áll be, midőn a végkifejletet már előre sejtjük. Mi azoknak a véleményéhez csatlakozunk, a kik már a XI. éneket is a kifejlethez sorozzák. *Toldinak* a cseihen nyert győzelme már előre láttatja velünk, mi lesz a hős jutalma; a mint a csehvel kiáll a küzdőterre: szorongva várjuk a párviadal eldőlését, s a győzelem már szétvágja a cselekvény bogát, mely mindenesetre kifejlet. A mi az utolsó énekben következik, az már a győzelem természetes gyümölcse.

A szerkezet összefüggésének tárgyalásában igen helyesen jegyzi

még a magyarázó, hogy sokszor az epikai s általában a költői műben előfordul oly epizód is, a melynek van ugyan természetes oka, de nincs különös következménye s felhozza erre a X. énekben elbeszélte csárdai mulatozást. A magyarázó utal ugyan az ének fejtegető jegyzeteire, de kár volt egy pár szóval itt is meg nem említenie, hogy milyen természetes oka van a Toldi mulatságának; hogy részint a váratlan nagy szerencse érzése Bencze megérkeztén s a küldött száz aranyon indokolja a csárdai mulatságot, részint pedig a magyar embernek az a szokása, hogy midőn ilyen elhatározó, életbevágó lépést tesz, kivégadja magát, hát ha nem lesz többet alkalma mulatni. De meg mintha bátorságot, élszántságot is meritne az ember, főleg egy heves ifjú, ha jól kitombolja magát. Így ezt az éneket épen nem mondhatjuk *főlöslég való résznek*. (36. l.) Még a drámai művekben is előfordul nem egy jelenet, a mely mintegy közvetve jellemzi a főhőst, más oldalról ismerkedtet meg vele, de a főcselekvény kimenetelére szoros hatása nincs. E szempont vizsgálata így, a hogy Lehrnél találjuk, egészen ki is maradhatott volna.

A jellemzés magyarázatára nézve nem mindenben érthetünk egyet Lehrrel. Általánosságban igazsága van; de mi úgy tudjuk, hogy midőn a személyek egymást jellemzik, ez nem számítható a *kívülről való* jellemzéshez. Például a *Szigeti veszedelemben*, midőn Zrínyi azzal jellemzi a főhős vitézségét, hogy a táborban elszabadult ló okozta félelem mindjárt a magyar vezér támadását juttatja eszükbe a törököknek, mintha másfelől nem is érhetné veszély őket, úgy félnek Zrínyinek még a neve említésétől is: ez a módja a jellemzésnek épen nem külsőleges. Nem az az özvegy jellemzése sem a csehtől. Természetesen más formája a jellemzésnek, mint a mit a szoros értelemben vett belső jellemzésen értünk, de kívülről valónak nem mondhatjuk, ha ezen a költő egyenes jellemzését, leírását értjük.

A költői s kivált az epikai előadás formáit és sajátosságait jól csoportosítja a magyarázó s találó példákkal illusztrálja. A beszélgető vagy párbeszédés formának epikai alkalmazását bővebben részletezi s körülbelül mindent elmond, a mi a bevezetés arányához mérten itt elmondható. Csupán az indokolás első pontjához (48. l.), kellett volna még toldalékul odatenni, hogy az epikai költő, midőn beszélgettet, nemcsak a régiség példájára, hanem a népies költészetre, melyben a naiv oly szoros kapcsolatban van a realismussal, magára a nép érzéseinek s indulatainak nyilatkozási formájára is támaszkodhatik. Ezt *Toldiban* irodalomtörténeti és esztétikai szempontból egyaránt érdemes kiemelni. S ehhez fűzünk még jóformán csak curiosum gyanánt egy rövid megjegyzést, mely a magyarázónak egy kifejezésére vonatkozik. A II. énekben előforduló vendégség leírásáról szólván (56. l.), elmondja, hogy Arany János a leírást *hosszú lére ereszti*. Lehr ezt jellemzetességül akarja használni,

de nekünk úgy tetszik, mintha egy kissé visszatetsző, hogy ne mondjuk, izetlen volna itt e kifejezés használata annyival inkább, mert ez a kifejezés mindig csak gúnyos, kicsinylő, rosszaló értelemben használatos; itt pedig a tárgyalás egyszerű komoly hangjából egészen kír.

Végül a bevezetésnek egy számbavehető nagyobb hiányáról kell szólnunk.

A magyarázó figyelmét nem mondható ugyan, hogy egészen kikerülte, mert az egyes énekek fejtegetéseiben itt-ott czélzásokat tesz a korfestésre, de a bevezetésben is helyén lett volna a *Toldi* történeti háttéréről egyet-mást elmondania akár külön fejezetben, akár például a műfajról szóló szakaszban. Mikép fogja fel Arany a Nagy Lajos korát, s általában az epikai költő, ha történeti személyeket szerepeltet vagy hőseit történeti háttérbe állítja, mikép s hányféleképen rajzolhatja a kort: minderről bővebben szólni épenséggel nem lett volna fölösleges. Ennek a földerítése épen úgy hozzátartozik a *Toldi* magyarázatához, mint akár a tárgynak, vagy a jellemeknek, akár a szerkezetnek fejtegetése. Hiszszük, hogy egy újabb kiadásban erre is figyelemmel lesz a magyarázó, a ki különben oly derekasan oldotta meg feladatát. VÁCZY JÁNOS.

Hibák a tanításban írta *James L. Hughes*, fordította *Waldapfel János*.
(A m. kir. tanárképző-intézeti gyak. főgymn. 1892/3-diki Ért. 3—46.)

E kis művecské lefordításával valóban igen hasznos munkát végzett Waldapfel. 80 főbűnből álló katalogus ez, könnyed, egyszerű stílusban írva és ügyesen összeállítva. Alig akad köztünk valaki, a ki ebben a bűnlajstromban — ha elég őszinte — a maga kisebb-nagyobb hibáit is föl ne találná, no, meg mellette rögtön a kellő orvosságot. Itt is, mint mindenütt, mutatkozik az angol faj ama kiváló genialitása: régen ismert dolgokat vonzóan adni elő. Bármennyiszer olvastuk is már, igen szívesen vesszük azt, a mi a praxis közvetlenségével, a tapasztalat élnétségével hat reánk. Sőt a didaktikai elvek népszerűsítése — hogy úgy mondjam — ily uton talán legbiztosabban sikerül. A mit némely olvasó nagyobb neveléstani szakművekben kivált az elvek gyakorlati keresztülvitele dolgában hiába keres, t. i. egyszerű és átlátszó utmutatást, azt Hughes könyvecskéjében meglesi.

«Nem tagadhatjuk azonban, hogy a Hughes által hangoztatott tételek között van egy-kettő, mely nem fér meg egészen elvi megállapodásainkkal.» A fordító emez állítását a figyelmes olvasó is bizonyára magáévá teszi, ha legalább a főelvekre nézve egy talajon áll a tanárképzővel. Azért bár helyesnek tartom, hogy a fordító a művecskét esonkítatlanul bemutatta, mégis — legalább részemről — nagyon szívesen